

## Тема: **ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО БУТТЯ**

Питання, яке здавна ставилося й тепер постійно ставиться і завдає труднощі, - питання про те, що таке суще

*Аристотель*

*Метою* теми є вивчення студентами однієї з фундаментальних складових філософського знання – онтології, яка дозволяє зрозуміти сутність світу як складної самоорганізованої системи в єдності її структурних елементів; виявити засадні принципи, форми та спосіб його існування; розкрити причини багатоманітності й багатомірності речей і явищ світу. Реалізувати зазначену мету можна через засвоєння основних категорій онтології: *буття, матерія, субстанція, рух, простір, час, соціальний простір, соціальний час.*

Розкриття змісту теми ґрунтується на розгляді наступних питань:

1. “Буття” як філософська категорія. Єдність і структурність буття.
2. Категорія “матерія” у філософії. Сучасна наука про будову матерії.
3. Рух, простір і час – атрибути матерії. Соціальний простір та соціальний час як форми буття людей у культурі.

### **“Буття” як філософська категорія. Єдність і структурність буття**

Розглядаючи *перше* питання теми, студенти повинні усвідомити: все, що оточує людину, й сама вона існують у нерозривній єдності, яка характеризується категорією “світ”. З раннього дитинства люди мають справу з його конкретними проявами: природними предметами і явищами, суспільними подіями, окремими речами й людьми. Вони усвідомлюють, що ці речі, люди, явища, події існують *тут і тепер*, або *були* раніше, або *будуть* у майбутньому. Таке усвідомлення зафіксоване мовою у слові *бути* (*було, є, буде*). Але що означає – бути? Чи можна ототожнити слова *бути* й *існувати*?

Щоб відповісти на ці питання, варто звернутися до конкретного прикладу:

*липа є дерево*

Слово *є* тут виконує дві функції: 1) воно вказує на існування конкретного предмета – *липи*; 2) воно вказує на зв'язок *даного* предмета з цілим класом предметів, який узагальнено у слові *дерево*. Отже, слово *бути* за своїм об'ємом більш широке, ніж слово *існувати*, тобто ці слова не можна ототожнювати. Далі студентам слід показати, як можна від *повсякденного розуміння* змісту слова *бути* перейти до *філософського* поняття *буття*. Для цього можна розглянути наступний ланцюжок:

*липа є дерево є рослинний світ є жива природа є  
природа є об'єктивний світ є світ (або буття)*

Як можна простежити на прикладі цього ланцюжка, у процесі *абстрагування* від конкретних і несуттєвих властивостей *окремих* речей і явищ, людське мислення *узагальнює* найсуттєвіші властивості, що притаманні *всім* без винятку існуючим речам та явищам, і доходить до встановлення *зв'язків* між усіма існуючими предметами та явищами. У філософії такий взаємозв'язок *усього з усім* позначається терміном *буття*. Виходячи із зазначеного вище, можна зробити висновок, що якщо *“існування”* означає *наявність “чогонебудь”*, то *“буття”* підкреслює не просто наявність, а *наявність “чогось”* у його визначеності: *є цілком визначене “щось” і воно певним чином зв'язане з іншими “щось”*.

Філософська категорія *“буття”* є однією із найзагальніших: вона не виражається ні через жодну з інших категорій, а лише зіставляється з категоріями *“суще”, “сутність”, “існування”, “субстанція”, “матерія”, “природа”*, що є похідними від *“буття”* і представляють собою її різні сторони й аспекти. Отже, можна сказати, що через категорію *“буття”* у філософії вибудовується цілісна картина світу, яка визначається єдністю людини та інших форм існування матеріальних предметів та духовних явищ. З одного боку, категорія *“буття”* зорієнтована на найбільш загальні характеристики існуючого, а з другого – її зміст досягається через дослідження окремих

структур, проявів і форм усього суцього. Вчення про буття складає один з розділів філософії, який має назву *онтологія* (*онтос* – буття, *логос* – вчення).

Вперше в історії філософії ця категорія була введена Парменідом ще в VI ст. до н.е. Розглядаючи першооснову світу, він відійшов від розгляду конкретної *першоречовини* (вода, повітря, апейрон, вогонь) як основи всього існуючого (світу) і показав єдність космосу через абстракцію *буття*. Для нього *буття є і не може не бути; небуття немає і не може ніде й ніяк бути*. Парменід обґрунтовує цю тезу так: усе, про що говориться й мислиться, *є*. Неможливо *думати* (а значить, і *говорити*) інакше, ніж думаючи про *щось*, що *є*. *Думати ніщо* рівнозначне *не думати*, а говорити про *ніщо*, значить ні про що *не говорити*. Саме тому *ніщо* немислиме і його не можна виразити. Отже, “думати” і “бути” поєднуються, співпадаючи: “одне й те ж думати і бути” (Парменід. Поема “Про природу”).

Буття у Парменіда є те, що не народжуване й не знищуване, бо, якби воно народжувалося, то – з небуття, що є абсурдним, адже встановлено, що небуття немає. Визнання народження його з буття є теж абсурдним, бо тоді воно вже *є*, а отже, народитися знову не може. З тієї ж причини немає небуття. Тому буття існує поза часом: у нього немає ні *минулого*, ні *майбутнього*, воно завжди є лише *тепер*. Воно є вічним без початку й кінця. Воно є незмінним і нерухомим, бо змінність і рухливість передбачали б небуття, стосовно якого *буття рухається* або у що *буття трансформується*.

Після Парменіда в античній філософії категорія “буття” розглядалася у творах Платона та Аристотеля. У Платона *справжнє, істинне й незмінне* буття було притаманне лише світу ідей, а світ речей, як бліде відображення світу ідей, не мав істинного буття. Тобто буття у нього було тотожним світу ідей (ейдосів). Аристотель розглядав буття як певну ланку, що зв’язує між собою сутності та речі чуттєвого світу. Так, він писав, що *сутністю* є прості тіла: земля, вогонь, вода і все, що з них складається, - живі істоти, небесні світила та їх частини. Усі вони мають *матерію й форму*, які є невіддільними одна від одної. Буттям володіють і матерія, й форма. Але *буття матерії є можливість*, а *буття форми – дійсність* (Аристотель. “Метафізика”).

Іншого змісту категорія “буття” набула у філософії XVII-XVIII століть. У цей час більшість філософів проводили дослідження природних явищ і їх властивостей, тому під *буттям* вони розуміли частіше за все *природу*. Наприклад, Гоббс вважав *предметом* філософії *тіло* (природні тіла та речі, штучно створені людиною). Тобто у нього буття ототожнюється з тілесною субстанцією. На його думку, духовні субстанції навіть якби існували, то їх все одно не можна було б пізнати. У дуалістичній філософії Декарта буття розщеплюється на *дві субстанції* – *матеріальну* (тілесну) й *духовну* (мислячу), які є протилежними одна одній. А в його формулі “мислю, отже, існую” відбувається зміщення акцентів із *буття* на *знання*.

У філософії Гегеля буття постало як чисте визначення мислення. Отже, у нього воно перетворюється лише на абстракцію, на “загальне після речей”. Він писав: “*Чисте буття* є чистою абстракцією і, отже, абсолютно-негативним, яке, взяте так само безпосередньо, є *ніщо*” (Гегель. “Наука логіки”). Тобто Гегель проголошує принцип тотожності мислення та буття. При цьому *буття* розглядається ним в його *абстрактній всезагальності*. Це є об’єктивно-ідеалістичне розуміння буття.

Марксистська філософія розглядає проблему буття з точки зору багаторівневої його організації. Так, Енгельс виділяв існування таких *рівнів організації буття* матеріального світу, як *органічна і неорганічна природа; жива природа; суспільне буття; буття особистості*. Особливе місце в марксистській філософії відводиться осмисленню суспільного буття. Зокрема, Маркс відкрив об’єктивний закон суспільного розвитку – визначальної ролі суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості. А саме *суспільне буття* постає як *реальний процес* життєдіяльності людей, як “виробництво самого матеріального життя” (Маркс. “Німецька ідеологія”).

У XX столітті з’явилися “нові онтології” (тобто нові підходи до розуміння буття). Наприклад, Хайдеггер розглядав категорію “буття” лише стосовно людини. В роботі “Буття і час” він називає буттєву структуру людини *екзистенцією*. На його думку, структура екзистенції зводиться до таких модусів людського існування, як страх, совість, турбота, рішучість і т.п. Тобто

визначальним у бутті людини є її переживання власного “буття-у-світі” (буття як присутності). Буття у Хайдеггера є замкненим у собі. А розкритися воно може лише через мову: воно *ви-мовляє, ви-словлює* себе. Тим самим мова набуває онтологічного статусу, вона стає самим буттям, адже “мова вкорінена у буттєвій конституції присутності” (Хайдеггер. “Буття і час”).

Як найбільш загальна категорія філософії, “буття” вказує на всезагальні зв’язки, порядок та ієрархію різних предметів, явищ, процесів тощо, що дозволяє виявити різні форми всього сущого. Основними *формами* буття є:

1) буття *речей природи*, що існують незалежно від людини за об’єктивними законами;

2) буття *речей “другої природи”* (тобто предметів, створених людиною для задоволення своїх потреб із речей природи). На відміну від природних речей, вони мають своє призначення. Їх функціонування ґрунтується на *опредмеченні* (утіленні людських знань і праці у виготовлення речей) та *розпредмеченні* (засвоєння знань, втілених у виробництво певної речі);

3) буття *людини як речі серед речей* (або тіла серед інших тіл). Людина є особливим тілом серед природних речей та речей, виготовлених нею самою. Вона задовольняє свої потреби через виготовлення знарядь праці та їх застосуванні для виготовлення одягу, їжі тощо. При цьому її діяльність є свідомою, доцільною;

4) буття *індивідуалізованого духовного* (сюди входять емоції, почуття, переживання, знання, мрії, надії вірування і т.д. людини, тобто її *духовний світ*). Людина є тілесною істотою, якій притаманні такі здатності, як характер, пристрасті, воля, свідомість. Вони відіграють суттєву роль у процесі освоєння людиною суспільних цінностей, формуванні власної індивідуальності, вибудовуванні внутрішнього, духовного світу;

5) буття *об’єктивованого духовного* (сюди входять *суспільні* духовні явища: звичаї, традиції, обряди, наука, політична, правова, моральна, естетична, релігійна свідомість суспільства тощо, які мають знаково-символічні форми). Особливе місце в бутті об’єктивованого духовного посідає мова, в якій найбільш яскраво виявляється єдність індивідуалізованого й об’єктивованого

духовного, індивідуальної та суспільної свідомості. Саме через мову відбувається засвоєння людиною суспільних норм, принципів, знань, ідеалів тощо;

б) буття *соціального* (сюди входять матеріальне й духовне життя людини та суспільства, зміст яких більш детально будуть розглянуті в другій частині курсу філософії – “Соціальна філософія”).

Перелічені форми (або прояви) буття виділяє *сама людина* і через них *людське буття* постає як процес становлення й самоствердження людини, процес самореалізації людиною її *сутнісних сил* (здатності до почуттів, емоцій, мислення, мовлення, волі, творчості, діяльності тощо). Буття людини означає не просто фіксацію її існування, а розкриття способу існування людини в культурі, створеній шляхом духовно-практичного освоєння людиною оточуючої дійсності. Отже, буття виступає як реальний процес життєдіяльності, в якому людина через різні соціальні практики перетворює зовнішній світ на умови і засоби свого саморозвитку, й тим самим стверджує себе як суб’єкта соціальної діяльності.

### **Категорія “матерія” у філософії. Сучасна наука про будову матерії**

Вивчення *другого* питання теми дозволить студентам більш глибоко розібратися із сутністю *буття матеріального*. Для цього слід звернутися до історико-філософського матеріалу й прослідкувати, як у процесі розвитку філософії змінювався зміст категорії “матерія”.

*Термін* “матерія” у перекладі з латинської мови означає – *речовина* (матеріальний – значить створений із речовини). В матеріалістичній філософії під матерією розуміють *субстанцію* (те, що лежить в *основі* всіх речей, явищ і процесів). Категорія “матерія” дозволяє зрозуміти єдність різноманітних природних та штучно створених предметів і систем, а також встановити відношення й зв’язки між ними. Нею не вичерпуються лише ті предмети і явища, які *безпосередньо* доступні органам чуття людини. Вона описує й ті *можливі* речі, процеси, системи, світи, що стануть доступними для пізнання у

*майбутньому*, коли будуть удосконалені *засоби* спостереження (такі як мікроскоп, телескоп та інші прилади).

Як відомо з історико-філософського вступу, термін “*матерія*” був уведений Аристотелем. Він проаналізував погляди своїх попередників - натурфілософів, які займалися пошуками першопочатку всього існуючого у світі. За його твердженням, досократики брали за першооснову світу саме матерію (*вода* у Фалеса, *повітря* у Анаксимена, *вогонь* у Геракліта, *атоми* у Демокріта тощо). Він писав, що “більшість перших філософів вважали початком усього одні лише матеріальні початки, а саме те, з чого складаються всі речі, з чого як першого вони виникають і на що як останнє вони, гинучи, перетворюються” (Аристотель. *Метафізика*). У *власній* філософії він використав термін “матерія” для позначення складової частини будь-якої речі як її *можливість* (або *потенція*). На його думку, *дійсністю* (або деякою річчю) матерія ставала лише завдяки активній *формі*.

В епоху Відродження Бруно теж розглядав Всесвіт як такий, у якому всі існуючі речі мають *дві субстанції*: формальну (він називав її “світовою душею”) та матеріальну. Причому матерія у нього є єдиною і пізнається лише за допомогою розуму. На відміну від Аристотеля, Бруно вважав, що матерія є одночасно *потенційною* (можливою) і *актуальною* (дійсною). Будучи абсолютною, вічною, єдиною, матерія у нього отримує першість перед формами, які постійно змінюють одна одну в матерії. Матерію, що містить у собі всі форми, він назвав *природою*, яка виступає *прообразом* і *верховною силою* Всесвіту. Він звільнив поняття об’єктивної першооснови світу від обов’язкового (для попередніх поглядів на матерію) зв’язку з конкретним *субстратом* (загальним матеріальним носієм властивостей речей). За Бруно, будь-які конкретні його види (вода, вогонь, атоми тощо) є речами, але не початком.

В Новий час зміст категорії “матерія” змінюється. Декарт під матерією розуміє *протяжну субстанцію*, сутність якої він зводив до наявності *трьох вимірів* – довжини, ширини та висоти. А всі властивості матерії, які сприймаються органами чуття (вагу, колір, твердість тощо), він вважав

випадковими. Матерія у нього є пасивною протяжною субстанцією, яка може ділитися безкінечно, заповнює весь простір і всюди залишається тотожною собі. Це був раціоналістичний погляд на матерію. Локк запропонував протилежний погляд на сутність матерії. У нього, як емпірика, *матерія є умовним поняттям*, яке можна одержати шляхом абстрагування від конкретних і змінних властивостей окремих речей. Гольбах ототожнив матерію з природою, що є єдиним цілим, поза яким ніщо не може існувати. Вона є нескінченною у просторі та часі, протяжна, подільна, має непроникливість, здатна набувати будь-яких форм, які сама ж і продукує.

Наукове розуміння матерії в Новий час різко відрізнялося від філософського. Оскільки природознавці займалися експериментальним дослідженням конкретних видів речовини в її трьох агрегатних станах (твердому, рідкому та газоподібному), то вони зводили поняття матерії саме до речовини. При цьому виділяли деякі її властивості як абсолютні, незмінні. Зокрема, вважали, що речовина складається з *неподільних* атомів, які мають *незмінну* масу. Відкриття у фізиці на рубежі XIX і XX століть (відкриття електрону, явища радіоактивності, рентгенівських променів, розробка квантової теорії світла і теорії відносності Ейнштейна) довели необґрунтованість таких тверджень.

В середині XIX ст. формується марксистське вчення про матерію, в якому розмежовуються філософське та природничонаукове її розуміння. Енгельс писав, що матерія – це дещо об'єктивно існуюче, тілесне, наділене певними загальними властивостями, такими, як притягування й відштовхування, дискретність та неперервність і т.д. Він писав: “Такі слова, як “матерія” і “рух”, є не більше, ніж *скорочення*, в яких ми охоплюємо, відповідно до їх загальних властивостей, множину різних речей, які сприймаються чуттями. Тому матерію і рух можна пізнати лише шляхом вивчення окремих речовин і окремих форм руху; і оскільки ми пізнаємо останні, постільки ми пізнаємо також і матерію, і рух як *такі*” (Енгельс. “Діалектика природи”). Отже, в марксистській філософії матерія є лише створеною в теорії розумовою абстракцією, яка відображає об'єктивно існуючий світ.



Розвиваючи, марксистське вчення про матерію Ленін дав їй наступне визначення: “Матерія є філософською категорією для позначення об’єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них” (Ленін. “Матеріалізм та емпіріокритицизм”). У наведеному визначенні матерії зазначається лише одна *абсолютна* властивість матерії – бути об’єктивною реальністю, тобто існувати незалежно від волі й свідомості людини. Дане визначення має методологічне значення для розвитку природознавства, оскільки вказує на невичерпність матерії, змінність її форм, які підлягають конкретно-науковому дослідженню.

Сучасна наука вивчає *конкретні форми та рівні організації* матерії, поглиблюючи наші знання про оточуючий світ. Вона виробила уявлення про матерію як складну самоорганізовану систему, яка перебуває у постійних змінах, елементи якої зв’язані між собою. Зокрема, природничі науки розглядають наступні *рівні організації* матерії:

- *Нежива природа*, яка має складну будову. Вона складається з *елементарних частинок; атомів; молекул; макротіл; планет; галактик; систем галактик.*

- *Біологічний рівень організації матерії*, до якого входять *системи доклітинного рівня* – нуклеїнові кислоти (ДНК та РНК) і білки; *клітини; багатоклітинні організми* (рослини і тварини); *надорганізменні структури* (популяції, види тварин, біоценози – наприклад, ліс як біоценоз, у якому взаємодіють тварини, рослини, гриби тощо). Біологічний рівень організації матерії утворює *біосферу.*

- *Соціальний рівень організації матерії*, який є особливим типом матеріальної системи, що називається *людським суспільством.* У ньому формуються та функціонують такі структурні елементи, як сім’я, історичні форми спільності людей (рід, плем’я, община, народність, нація), класи, страти та інші соціальні групи, що утворюються за різними ознаками. Суспільство має свою *історію*, яка включає *минуле, теперішнє й майбутнє* у їх нерозривній єдності.

Названі рівні організації матерії взаємодіють між собою, складаючи у своїй єдності Метагалактику (Всесвіт). *Різні* рівні і форми організації матерії досліджуються *різними* природничими та суспільними науками. Проте оскільки світ єдиний, то й названі науки утворюють цілісну пізнавальну систему, яка виявляє не тільки особливості кожної, окремо взятої форми існування матерії, але й відношення та зв'язки між ними. Тому особливу роль у системі сучасної науки відіграють так звані *міждисциплінарні* науки, якими є синергетика, теорія систем, інформатика, біогеохімія, кібернетика та інші.

**Рух, простір і час – атрибутивні властивості матерії.  
Соціальний простір та соціальний час як форми буття людей у  
культурі**

Приступаючи до вивчення третього питання теми, студенти повинні виявити *спосіб* та *форми* існування матерії. Людський досвід переконує в тому, що всі речі, тіла, явища перебувають у постійних змінах, русі. Що ж таке *рух*? Що виступає його джерелом? Які ознаки, види та форми він має? Чи можна відривати рух від матеріальних тіл? Що таке *простір* та *час*? Як вони зв'язані з матерією й рухом?

Рух, його джерело та причини завжди були у полі зору філософів і вчених-природознавців. Так, уже Геракліт не лише визнавав усезагальний характер руху, але й виявив його суперечливість: все існує і в той же час не існує; все тече й постійно змінюється; все перебуває у постійному процесі виникнення та зникнення. Причиною змін він називав взаємодію речей.

Справді, сучасна наука, як було показано вище, виявила складну будову матерії і разом з тим нерозривний зв'язок між її структурними елементами. Цей взаємозв'язок, взаємодія різних рівнів організації матерії, а також взаємодія елементарних частинок в окремих тілах і спричинюють якісні та кількісні зміни, що відбуваються у матеріальному світі. Отже, рух матеріальних тіл викликають їх внутрішні і зовнішні взаємодії, поза якими існування цих тіл неможливе. Тобто *рух є способом існування матерії*.

*Рухом називають будь-які зміни і переміщення тіл.* Енгельс визначав рух як внутрішній *атрибут* (невід'ємна властивість) матерії, який обіймає собою всі зміни та процеси, що відбуваються у Всесвіті, починаючи з простого переміщення й закінчуючи мисленням (Енгельс. “Діалектика природи”). А тому й діалектику він назвав наукою про найбільш загальні закони будь-якого руху.

У повсякденному житті люди відмічають не лише зміни, переміщення предметів, але й стан *спокою*, коли предмети нібито не рухаються. Проте наука довела, що спокій є відносним. Тобто за деяким спокоєм криється стан *відносної рівноваги*, яка виступає лише *моментом* руху. Визнання абсолютності руху повністю виключає стан абсолютного спокою як вічної й абсолютної незмінності речей і явищ. Наприклад, якщо тіло перебуває у спокої відносно Землі, то разом з нею воно обертається навколо Сонця і рухається відносно інших космічних тіл. Дане тіло є внутрішньо динамічним, оскільки містить у собі величезну енергію молекулярних, атомних, ядерних і інших взаємодій.

Нерозривна єдність матерії й руху отримала яскраве підтвердження в теорії відносності Ейнштейна, в синергетиці, розробленій Хакеном, та сучасній теорії нерівноважної термодинаміки Пригожина і його фізико-хімічної школи (Бельгія). З кожним новим відкриттям наука підтверджує і збагачує *принцип відносності будь-якої рівноваги, стійкості*, тобто спокою, обґрунтовує невичерпність властивостей руху матеріальних об'єктів.

Розрізняють два *типи* руху: *прогресивний* (рух від простого до складного, від нижчого до вищого – або процес *розвитку*) та *регресивний* (рух від складного до простого, яким є, наприклад, процес старіння організму).

Рух є суперечливим, оскільки він виступає як єдність мінливості та спокою; дискретності й неперервності; абсолютного і відносного. *Дискретність* руху виражається в його диференційованості на *відносно самостійні форми* (механічний, фізичний, хімічний, біологічний та соціальний рух). *Неперервність* же руху означає єдність, взаємозв'язок, взаємообумовленість усіх окремих форм руху. *Абсолютність* руху

визначається тим, що він є єдино можливим способом існування матерії: поза рухом матерії не існує. *Відносність* руху полягає в тому, що він відбувається у конкретних якісно специфічних формах, які постійно змінюються.

Кожен рівень організації матерії має свої форми руху. Але оскільки всі рівні організації матерії та їх структурні елементи перебувають у взаємодії, то всі форми руху нерозривно зв'язані між собою. Вони виникали в процесі еволюції Всесвіту: кожна попередня форма руху матерії слугувала умовою виникнення більш складної. Сучасне природознавство виробило так званий *антропний принцип* функціонування Всесвіту, сутність якого можна сформулювати так: *світ влаштований таким чином, що у ньому є принципово припустима можливість виникнення людини як закономірного результату еволюції матерії.*

Такими ж давніми категоріями філософії, як “буття”, “матерія”, “рух”, є й категорії “*простір*” і “*час*”. Особливе місце вони займали у філософії Канта, який називав простір та час апіорними формами чуттєвості. У діалектико-матеріалістичній філософії вони постають як *форми існування матерії*, її невід’ємні характеристики (атрибути). Категорія “*простір*” виражає *взаємне розташування предметів один відносно одного, їх конфігурацію*. Категорією “*час*” позначають *тривалість існування матеріальних тіл, явищ, процесів*.

Матеріальні об’єкти перебувають у постійному русі, вони змінюють своє положення відносно інших об’єктів, набувають іншої конфігурації, мають певну тривалість свого існування. Окремі об’єкти мають свої часові межі: вони виникають у певний момент часу, а через деякий його проміжок перетворюються на інші об’єкти. Природничі науки підтверджують незнищеність матерії, руху, простору й часу та їх нерозривність між собою. Зокрема, теорія відносності доводить, що в реальному фізичному світі просторові та часові інтервали змінюються залежно від системи відліку. Якщо тіло рухається не в умовах земного тяжіння, а його швидкість наближається до швидкості руху світла, то це приводить до значних змін просторових і часових інтервалів: просторові інтервали скорочуються, а часові – подовжуються.

Просторово-часові характеристики об'єктів на різних рівнях організації матерії мають свої особливості. Найбільш вагомими вони є на *соціальному* рівні. Що ж таке *соціальний простір* і *соціальний час*?

*Соціальний простір* – це простір, освоєний людством у процесі його існування. Це є частина фізичного простору, яка складає *спосіб життєдіяльності суспільства*, тобто олюднений простір. Він вписаний у простір біосфери. Соціальний простір є простором *людського буття*, який має перш за все *соціально-культурний і духовно-практичний виміри*. Мерло-Понті писав, що простір – це не місце, в якому розташовані речі, а він характеризує лише можливу послідовність їх розташування. А С.Б.Кримський підкреслював, що якщо людина як тілесний індивід займає певне місце у фізичному просторі, то у своєму *соціальному бутті* людина ніби “розкидана” у світі, у справах і подіях життя та духу, у тимчасовості свого унікального існування. Людина у своєму бутті втягнута у багатовимірні просторові структури, сенс яких визначається тим, якою мірою вони відповідають буттєвій ситуації людини в даний конкретний момент часу; якою мірою вони стали “обжитими” людиною, “своїми” для неї. Наприклад, для людини має значення рівень комфортності її житла, робочого місця, місця відпочинку, автомобіля, перебування в оточенні інших людей тощо.

На відміну від фізичного простору, соціальний простір твориться самими людьми. Освоюючи фізичний простір, вони перетворюють частину його відповідно до своїх потреб та інтересів: створюють штучні умови свого життя, будують населені пункти, освоюють надра землі, ближній космос, обробляють землю, вирощують все нові види рослин і тварин тощо. Усе це є підпросторами соціального простору, які складають поле людської культури. Кожна людина одночасно перебуває у просторі життя, соціуму, культури, інших людей, свого внутрішнього світу. Людина *не перебуває* в просторі, а *організовує, структурує простір свого буття в культурі*. Вона створює свій особистий простір, який вписаний у простір соціуму. Але разом з тим, відбувається автономізація, “приватизація” власного соціального простору. Соціальний простір має культурно-історичні межі, але й тенденцію до

розширення: суспільство освоює все нові ділянки фізичного простору, окультурює їх, усупільнює.

*Соціальний час – це тривалість існування людства, його історія.*

Він теж має культурний вимір. Він указує на міру мінливості суспільного життя, матеріальних та духовних процесів, які відбуваються в соціумі. Його можна зобразити у вигляді променя, який має початок (перехід від тваринного до людського стану) і не має кінця. На відміну від фізичного часу, який протікає рівномірно й вимірюється хвилинами, годинами, добами, роками тощо, *соціальний час протікає нерівномірно й вимірюється історичними епохами*. Протягом деяких історичних періодів відбувається значна кількість суспільних змін, а в інші – незначна. Отже, соціальний час у деяких історичних епохах прискорює ходу (“біжить”, “летить”), а в деяких – сповільнює (“повзе”, “тягнеться”).

Унікальність людського буття полягає в тому, що воно, за влучним виразом С.Б.Кримського, *протікає як синтез основних форм часу: екзистенціально-особистісного, історичного й космічного*. Для соціального часу особливе значення має *майбутнє*. Воно не визначається цілком і повністю минулим і теперішнім, а є завжди втаємниченим і невизначеним, оскільки існуючі в теперішньому часі *тенденції* суспільного розвитку можуть привести до непередбачуваних подій, ситуацій, станів. Окрім того, кожна особистість по-своєму переживає, оцінює соціальний час, а отже, по-своєму діє в тих чи інших суспільних умовах, що може вплинути (більшою чи меншою мірою) й на хід історії.

Особистісний час інтегрує в собі як об’єктивні часові відношення, так і суб’єктивне їх відображення у процесі переживання та оцінки тривалості й послідовності історичних подій. Визначальним для кожної людини є володіння *своїм* часом. На думку Сенеки, частину часу у нас крадуть, відбирають інші люди, але значну частину ми даремно втрачаємо самі. А тому, якщо бажати бути господарем власного часу *завтра*, треба навчитися тримати в руках день *сьогоднішній* (Кримський). Соціальний час, на відміну від фізичного, передає екзистенціальне переживання людиною свого буття. Справжнє людське буття

насичене подіями. Не випадково Хайдеггер ставив у взаємну залежність людське буття і час, а саме буття визначав через термін “присутність”. Отже, через категорії “соціальний простір” та “соціальний час” люди виражають своє чуттєво-емоційне ставлення до світу, уявлення про початок і кінець свого буття, про життя та смерть, про тимчасовість і вічність, безконечність та конечність буття тощо. З розвитком людства змінюється й зміст цих категорій.

### **Питання та завдання для самоконтролю**

1. Порівняйте визначення буття класичній та некласичній філософії.
2. Чи можна ототожнювати слова “бути” та “існувати”? Поясніть свою точку зору.
3. Які модуси буття визначає М.Хайдеггер?
4. Поясніть наступний вислів Д.Дідро: “Щоб уявити собі рух, треба поза існуючою матерією уявити силу, яка на неї діє” (Дідро Д. Соч.: В 2-х т. Т.1. – М.: Мысль, 1986. – С.445).
5. Розкрийте ієрархію рівнів організації матерії.
6. Покажіть взаємозв’язок, матерії, руху, простору та часу.
7. Чому соціальний простір і соціальний час є формами буття людей у культурі?

### **Основні терміни**

*Буття* – філософська категорія, яка означає реальність у різноманітних її проявах. Співвідноситься з категоріями “сущє”, “сутність” та “існування”.

*Матерія* – філософська категорія, якою позначають об’єктивно існуючу реальність у нескінченній множині всіх її речей і явищ.

*Простір* – філософська категорія, якою позначають взаємне розташування тіл та їх конфігурацію. Одна з форм існування матерії.

*Рух* – філософська категорія, яка виражає мінливість об'єктивного світу і виступає способом існування матерії.

*Субстанція* – філософська категорія, яка означає дещо незмінне, що лежить в основі (речей, явищ і т.п.).

*Час* – філософська категорія, що означає тривалість існування матеріальних тіл. Одна з форм існування матерії.

### ***Література:***

#### **Основна:**

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. – К., 2001. – С. 143-161.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – С. 258-291.

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 153-225.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч. 1 – 367 с.; Ч. 2 – С. 14-94.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов / Фролов И.Т. и др. – М.: Республика, 2004. – С.339-390.

ФІЛОСОФІЯ: Навчальний посібник / За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – С. 186-200.

ХАЙДЕГГЕР М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1996. – С. 160-166.

#### ***Додаткова:***

ДРОТЯНКО Л.Г. Філософські проблеми мовознавства. Навч. посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – Тема 1. – С. 7-36.

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С. 139-203; 226-274.



ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 531-550.

МОИСЕЕВ Н.Н. Универсальный эволюционизм//Вопр. филос.– 1991. – № 3.

ПРИГОЖИН И. Философия неустойчивости //Вопр. филос. – 1991. – № 6.

ГЛОЙ К. Проблема последнего обоснования динамических систем //Вопр. филос. – 1994. – № 3.

**Першоджерела:**

АРИСТОТЕЛЬ. Метафизика // Соч. в 4-х т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – С. 73-82.

МИР философии. Книга для чтения. – М., 1991. – Т.1. С.184-190; 196-197; Т.2. – С.74-75.